

na neevropské instituce je možné zmínit Goldmanovu studii Světové banky (Goldman, 2005).

Otázky

- Jaký je rozdíl mezi etnografií, etnologií a antropologií?
- Jaké jsou hlavní ontologické a epistemologické problémy spojené s etnografickou metodologií?
- Jaké jsou hlavní nástroje etnografické metodologie?
- Proč neexistuje v rámci etnografie tendence vytvořit „velkou“ teorii?
- Ve kterých disciplínách sociálních věd je etnografická metodologie využívána?
- Proč a jak je třeba tradiční nástroje etnografie upravit pro potřebu politické vědy?

7

Biografie

Ondřej Horák, Eliška Tomalová

Biografický přístup ve společenských vědách se zaměřuje na život člověka, jeho zkušenosti a způsob, jak o nich vypovídá. Základním předpokladem zájmu o jedince je přesvědčení, že výzkum jeho života nám umožní pochopit společnost. **Biografie** čili životopisy nalezneme mezi nejstaršími literárními památkami civilizací. V evropském středověku se tento literární žánr prosadil zejména v rámci hagiografie, vyprávění ze života svatých, v období renesance se zájem členářů obrátil ke světským osobnostem, zvláště pak z oblasti umění a literatury. Již tehdy životopisy sledovaly cíl obecně platného poučení vycházejícího z životního příkladu konkrétní osoby. V dalším textu vyhradíme český výraz **životopis** literární formě a původním řeckým termínem biografie budeme nadále označovat metodologii i její výstupy.

V oblasti společenských věd se biografický přístup objevuje poprvé na konci 19. století v klasické antropologii, která se prostřednictvím životních příběhů příslušníků „primitivních“ kultur snažila celistvě popsat mimoevropské společnosti. Pokud se však zaměříme na použití biografie ve studiu společenských vztahů západního světa, můžeme za její průkopníky označit představitel tzv. chicagské sociologické školy Willama I. Thomase a Floriana Znanieckého. Ti se na konci desátých let 20. století proslavili vydáním knihy *The Polish Peasant in Europe and in America (Polský rolník v Evropě a v Americe)*. Ve svém výzkumu se opřeli o několik stovek dopisů mezi polskými přistěhovanci do Spojených států amerických a jejich rodinami, které zůstaly v Evropě. Jeden ze svazků dokonce tvoří autobiografie mladého přistěhovatele Władka Wisniewského. Oběma sociologům se tak podařilo charakterizovat polskou společnost v amerických městech i na polském venkově především díky biografickému přístupu (Pineau a Le Grand, 1993, s. 42).

V období po druhé světové válce došlo k útlumu využití biografii ve prospěch kvantitativních metod. Za určitý přelom můžeme označit výzkum *The American Soldier (Americký voják)*, který pro armádu Spojených států amerických provedly desítky sociologů na vzorku více než půl milionu mobilizovaných vojáků (Fontana a Frey, 2000, s. 648). Dotaznkové kvantitativní výzkumy se rychle rozšířily a získaly silnou institucionální podporu.

K dalšímu pozapomenutí biografie přispěly silné proudy marxismu a strukturalismu, které upozadovaly osobní zkušenost společenských akterů ve prospěch neosobních struktur.

Až na konci sedmdesátých let přispěl k obnoveném zájmu o využití biografie technický vývoj. Masové rozšíření magnetofonu usnadnilo záznam biografických rozhovorů, jejich přepis a následnou analýzu. Rozhodujícím činitelem úspěchu se však stal zvyšující se zájem o každodenní život v sociologii i historii. V roce 1986 uvíral Pierre Bourdieu životní příběhy jako „jeden z pojmů selského rozumu, který se vypašoval do světa učenců: nejprve bez fanfár k etnologům, později k sociologům, avšak tentokrát s pořádným rámussem“ (Bourdieu, 1994, s. 81). Martin Rustin a jeho kolegové dokonce označili obnovený zájem o jedince za **biografický obrat** ve společenských vědách (Rustin, 2000).

Za posledních třicet let se biografie ve společenských a humanitních vědách etablovala natolik, že dnes vycházejí dva anglofonní recenzované časopisy: *Biography: An Interdisciplinary Quarterly* a *Auto/Biography*. V Česku vychází recenzovaný *Biograf*. Většina odborných textů věnovaných biografii však pochází z pera antropologů, pedagogů a sociologů. K nim se zejména v anglosaském světě přidávají autoři kulturních a genderových studií, dále pak interdisciplinárních oborů blízkých lékařství a sociální péči. Texty z oblasti politikologie a mezinárodních vztahů bychom však našly jen obtížně. Mnozí totiž biografie považují za nedostatečně vědecké a vhodné nanejvýš při psaní politických životopisů nebo při čtení pamětí státníků jako doplňkového zdroje vědecké práce. Klasická definice politických věd jako pole výzkumu politických systémů a chování nenechává zájmu o jedince mnoho místa a pokud ano, jedná se nejčastěji o nejvyšší politické představitel. Mezinárodní vztahy jako větev politických věd své zkoumání často ještě zužují na mezinárodních kolektivních akteři, tedy národní státy, v menší míře pak na vládní a nevládní mezinárodní organizace a transnacionální korporace, nebo na neosobní struktury, ve kterých se pohybují.

Už v roce 1950 si Lester C. Seligman, který se zajímal o fenomén vůdcovství v americké politice, postěžoval, že „politická biografie je obdařena schopností proniknout k podstatě, ale trpí nedostatkem kritérií a konceptualizace. Buď si neklade otázky žádné, nebo není jasně, na jaký typ otázek by mělo plnohodnotné zkoumání politických představitelů odpovídat“ (Seligman, 1950, s. 911). Zdá se, jako by mezi politickými biografiemi a analytickými pracemi stála těžko překonatelná bariéra, natolik jsou jejich přístupy odlišné. Druhá polovina 20. století v této oblasti nepřinesla významný pokrok a moderní politologové většinou biografii stále opomíjejí. My jsme však přesvědčeni, že

rozvoji biografické metody skrývá potenciál pochopit skrze studium jedince společenské mechanismy i v oblasti domácí a mezinárodní politiky, jež by nám při použití jiných metodologií zůstaly skryté.

V rámci této kapitoly nejdříve vysvětlíme pojmy epistemologický zlom a biografická iluze. Rozdílná pojetí biografie představíme z hlediska tří epistemologických přístupů: pozitivistického, konstruktivistického a kritického, a několik poznámek vyhradíme ontologické pluralitě biografie. Ve druhé části se zaměříme na formy a metody biografie se zvláštním důrazem na rozhovor a jeho interpretaci. Následně uvedeme dva příklady uplatnění biografie v oblasti politikologie a mezinárodních vztahů: výzkum vůdcovství a vliv osobnosti na utváření zahraniční politiky. V poslední čtvrté části zhodnotíme nástrahy a výhody metodologie. Budeme při tom vycházet především z anglosaské a frankofonní tradice biografického výzkumu.

7.1 Epistemologické a ontologické předpoklady

Epistemologický zlom a biografická iluze

Problematiku života člověka jako předmětu biografické metodologie můžeme otevřít etymologickým rozborem slova biografie. Obě jeho řecké součásti *bios* (život) a *gráfein* (psát) vyvolávají mnoho otázek: Co znamená život pro společenské vědy? Jak jej můžeme vědecky poznat? Jaký je vztah mezi vědcem zaznamenaným a skutečně žijícím životem? Jakým způsobem můžeme číst život zapsaný někým jiným? Biografie klade na vědeckou komunitu zvláštní nároky. Vzhledem k tomu, že jejím předmětem je život jedinců, je obtížné vytvořit si k tomuto předmětu studia dostatečný odstup. A to platí tím spíše, že mimo vědeckou komunitu jsou biografie všudypřítomné. Ať se jedná o tzv. vysokou nebo masovou kulturu, ve veřejném prostoru nalezneme nespočetné množství biografii a autobiografií v knihách, časopisech, novinách, rozhlasu a televizi, ve filmech a na internetu; v soukromém prostoru pak ve formě deníků nebo v každodenních rozhovorech s blízkými. Svůj život nebo jeho části nevyprávíme nebo nezapisujeme pouze rodině a přátelům, ale i zaměstnavatelům, úředníkům, lékařům a psychologům, policii a soudům. V moderní době život člověka opustil oblast biologie a vstoupil do „pole kontroly vědní a zasahování moci“ (Foucault, 1976, s. 187). Na jednu stranu tedy intuitivně rozumíme vlastního životu i životu ostatních, na stranu druhou je

naše sdělování i přijímání životopisných informací ovlivňováno současnými společenskými strukturami, v nichž se pohybuje a kterých si nejsme vědomi.

Úkolem společenských věd je tento postoj překonat **epistemologickým zlomem**. Pojem, který do filozofie vědy přinesl Gaston Bachelard, spočívá ve schopnosti oddělit vědeckou interpretaci společenských pochodů od naurušného přístupu k životu. Musíme jej zpochybnit kladením vhodných otázek: „Pro vědeckého ducha je každé vědění odpovědí na otázku. Pokud není otázkou, není ani vědeckého vědění. Nic není samo o sobě. Nic není dáno. Vše je vytvořeno.“ (Bachelard, 1970, s. 14) Toto uvědomění nám zároveň umožňuje využití životní historie druhých a sebe samého k pochopení společenosti. Překonání epistemologických překážek v případě biografii patří mezi nejobtížnější. Používáme zde totiž jazyk každodennosti a jak konstatoval sociolog Pierre Bourdieu, „pojmy seleského rozumu se nás zmocňují tak silně, že je třeba zapojit všechny způsoby objektivizace, abychom dosáhli skutečného zlomu, kterého se častěji dovoláváme, než abychom ho dosáhli“ (Bourdieu et al., 1983, s. 28). Platí totiž, že pokud jazyk každodennosti, jehož prostřednictvím rozumíme svět, nepodrobíme kritice, „vystavíme se tomu, abychom zaměnili skutečnost za předkonstruované objekty, existující v běžném jazyce a jeho prostřednictvím“ (Bourdieu et al., 1983, s. 37). Úzké propojení mezi vědcem a subjektem, tedy mezi vyprávějším a vyprávěným, znesnadňuje provedení epistemologického zlomu a stojí na počátku zdrženlivosti, kterou si vřící biografiím a jejich užítí přirozeného jazyka vědecká komunita zachovává.

S problematikou epistemologického zlomu úzce souvisí pojem **biografické iluze**. Můžeme ji definovat jako vřtu, že lidský život můžeme zachytit ve své plnosti. Život nevytváří souvislý a orientovaný celek, protože existence nemá žádný objektivně daný smysl. Ale člověk, který vypráví svůj život nebo ho zapisuje, podobně jako vědec, který ho interpretuje, těžko unikne pasti smyslu: vždy bude zdůrazňovat pouze ty události, které z hlediska kauzality získaly *ex post* nějaký smysl, akceptuje „umělé vytváření smyslu“; propadá „rétorické iluzi“ vlastní klasickému románu. Život jedince, který se v průběhu času biologicky i psychologicky proměňuje, v podstatě udržuje pouze jeho jméno. Život lze spíše označit za dráhu (trajektorii), určitou posloupnost okamžiků, která však sama o sobě nedává smysl, jak se ukazuje i v moderním románu. Životní události lze definovat jako přesuny z místa na místo ve společenském prostoru. A podobně jako dráha cestujícího metrem není pochopitelná bez znalosti struktury sítě hromadné dopravy, život lze pochopit pouze tehdy, pokud „předběžně představíme postupné stavy pole,

ve kterém se trajektorie odvíjí, tedy soubor objektivních vztaůh spojujících jedince [...] se souborem estaniích jedinců, kteří byli vtaženi do stejného pole a potýkali se se stejným obzorem možností“ (Bourdieu, 1994, s. 88). To, že lidský život nelze studovat podobně jako život zvířat nebo přirodní jevy, má tedy z epistemologického hlediska dalekosáhlé důsledky.

Pro zjednodušení zde rozlišíme tři základní epistemologické postoje: pozitivistický, konstruktivistický a kritický. Zdůrazňujeme, že se jedná o ideální typy a jen těžko nalezneme autory, kteří by soustavně zastávali jediný názor; jak poznávat skutečnost. Obdobně je biografický výzkum slučitelný s různými názory na ontologickou povahu života. Pro současný společenskovědní výzkum je spíše charakteristická metodologická pluralita, která v praxi výzkumu postojů kombinuje. Tím spíše je však z hlediska kvality výzkumu důležité, abychom si byli vědomi, která ze stanovisek zastáváme.

Positivistická biografie

Positivisté jsou toho názoru, že prostřednictvím vědeckých metod je možné dojít k objektivnímu poznání skutečnosti. Přestože jsme ukázali, že lidský život není předmětem výzkumu hmatatelného světa, někteří zastánci biografie se zaměřují na životní fakta a obhájíjí nárok biografické metody na všeobecnou platnost. Řadíme mezi ně například průkopníka biografické metody ve frankofonním světě Daniela Bertauxe. Ten na jednu stranu uznává „slepou uličku maximalistické koncepce“ biografie, na stranu druhou jí však přiznává právo odhalovat skutečnost ve smyslu realistické tradice, která připouští existenci objektivní reality nezávislé na pozorovateli (Bertaux, 2005, s. 31). V praxi to znamená, že vědec-biograf se může zajímat pouze o určitý aspekt života, který je blízký tématu jeho výzkumu. V tomto případě je celistvost zkoumaného života vědomě porušena a riziko biografické iluze poněkud oslabeno. Zprostředkování mezi společensko-historickými fenomény a vyprávěním totiž nezasahuje „diachronickou strukturu situací, událostí a činů“: posloupnost a kresba uplynulého života je zřetelná, změněno je pouze její zabarvení (Bertaux, 2005, s. 40). Pravdivost získaných skutečností je navíc částečně zaručena nepsanou smlouvou mezi výzkumníkem a „informátorem“. I přesto však Bertaux doporučuje využití triangulaci s dalšími kvalitativními a kvantitativními metodami. Obecně platí, že účastníci kvalitativních výzkumů více zkreslují informace zapsané v úzce vymezených dotaznicích než podané v osobním kontaktu s vědci. Biografie tak stále může reprezentovat důležitý zdroj poznání společenských fenoménů i přesto, že do ní vždy vstupuje subjektivita vědce.

Proud pozitivistické či realistické biografie bychom tedy mohli charakterizovat tím, že se snaží získat především **fakta** ze života zkoumaných jedinců skrze jejich vyprávění. Připouští, že mezi skutečně žitým a vyprávěným životem existuje rozdíl, tím pravým člen výzkumu však zůstávají žité zkušenosti. Vědec proto při jejich sbírání neustupuje o přílišné zásahy svými interpretacemi, nechává fakta mluvit sama za sebe a přitom se snaží co nejvíce odhalovat a omezovat působení „filtru“ mezi životem a jeho vyprávěnou formou (Bertaux, 2005, s. 34). Mohlo by se zdát, že tyto životopisné údaje bychom mohli získat i prostřednictvím jiných metodologií. Je pravda, že i etnometodologie sdílí přesvědčení biografe, že prostřednictvím pochopení pravidel společenského mikrokosmu dokážeme pochopit i pravidla, která určují chod společenského mezikosmu. Biografie je však diachronní, což znamená, že se zajímá o proměny v čase, a ne pouze o určitý historický okamžik jako metody synchronní, které se snaží postihnout fungování společnosti v jeden daný okamžik.

Pokud Daniel Bertaux považuje za nosné dělení biografií na realistickou a textuální tradici, z hlediska pojetí Normana K. Denzina můžeme pozitivistickou biografií spojit s **klasickým** neboli objektivistickým přístupem (Denzin, 1989a). Vždy však platí, že pozitivistická biografie se zaměřuje více na analýzu životních faktů než na analýzu životního vyprávění a jedná se spíše o rozumějící metodologii. Vůči této tradici se vymezuje **interpretativní** či subjektivistická biografie, kterou můžeme z hlediska naší typologie epistemologických přístupů spojit s konstruktivistickou tradicí a zařadit mezi interpretativní metodologie.

Konstruktivistická biografie

Jak jsme již zmínili v historickém přehledu, biografický obrat je reakcí na dlouhotrvající vliv pozitivismu a determinismu ve společenských vědách, které se podle mínění mnohých příliš vzdálily žité zkušenosti. Na rozdíl od pozitivistů přisuzují konstruktivisté zásadní význam pohledu aktera, interakci mezi vědcem a předmětem jeho studia, připouštějí napětí mezi individuálním a obecným, mezi subjektivním a objektivním, které se samo stává předmětem zájmu vědy. V neposlední řadě přestávají život zkoumaného jedince považovat za pouhý předmět jejich studia, ale přiznávají mu subjektivitu: život člověka nemá stejný ontologický status jako kámen nebo pohyb planet.

Konstruktivistická biografie proto odpovídá na výtky, které vycházejí z biografické iluze. Biografie nikdy nemůže obsáhnout celou lidskou existenci

a zároveň neexistují žádná objektivní kritéria, která by určovala důležitost jednotlivých životních období nebo událostí. I samo jejich řazení zkoumanými subjekty je zpochybnitelné, protože je ovlivněno jejich vnímáním. Fakta, ke kterým podle pozitivistů skrze biografií pronikáme, jsou zkrátka vždy zprostředkovaná. Podle některých konstruktivistů „skutečný“ život existuje jako takový, nám je však dovoleno poznat pouze toto zprostředkované našimi vlastními strukturami myšlení. Komplexita života uniká totalizaci a být bychom ho zaznamenali sebeobsažněji. „biografie je výsledkem projekcí, schematizací, stylizací nebo ideologických interpretací. Životní příběh může nebo není nutně roztržitý a konečnou i apokryfní“ (Ferry, 2005, s. 161). Ať se ten, kdo život vypráví, nebo autor autobiografie snaží sebevíce přiblížit pravdě, více či méně podvědomě podléhá „narcisistickému uspokojení sebezprezentace, sebeospravedlňování, doznání, obhajoby věci, potěšení z psaní, literární tvorby apod.“ (Ferry, 2005, s. 162).

Životní příběh tedy nelze chápat jako „více či méně věrné navrácení (*restitucion*) minulosti jedince, ale jako fikci smyšlenou na základě faktů a činů, které předává paměť“ (Ferry, 2005, s. 164). Jinak řečeno, životní příběh lze chápat spíše jako **legendu**. Kromě osobních motivací je však ten, kdo sděluje svůj život, omezený dalšími podnětkami. Biografie je založena na paměti. Naše zkušenosti nejsou věci minulosti, vždy jsou jejich výrazem, který probíhá v současnosti. Jakákoliv pozdější zkušenost může naši paměť výrazně ovlivnit. Proto můžeme dokonce i příběhy, které jsme pouze slyšeli, považovat za příběhy, které jsme zažili. Může jít i o vědomé lhaní, v příběhě ztrácí paměť však může být zkreslení nevědomé. Biografická metoda se stala paradoxně zbraní popírání holocaustu: vzájemnou výměnou zkušeností mohou pamětníci zažítou zkušenost spojovat s vyprávěním ostatních přezhřívších a dopouští se tak nesrovnalostí, kterými popíráči zpochybňují existenci *šoa*. V jiných případech mohou svědci událostí upravovat nebo skrývat skutečnost, aby nepoškodili žijící osoby. A nakonec, schopnost vyprávět je spojena s naší identitou: neschopnost vyprávět pak znamená absenci identity. „Autobiografie je samozřejmě literární diskurz, diskurz faktů a diskurz fikce, ale v podstatě především diskurz identity“ (Eakin, 2001, s. 140). Proměna vlastní identity tak přetváří žitou zkušenost.

Tyto procesy považuje konstruktivistická či interpretativní biografie za nejdůležitější. Právě zde se projevují skutečné přínosy diachronního přístupu. Nemění se pouze zkušenost, ale i její vnímání. V klasifikaci Louise M. Smithe se toto chápání biografie blíží přístupu, který bychom mohli označit za umělecko-vědecký (*artistic scholarly*). Zde vědec „prezentuje detaily nejzajímavějším možným způsobem“, ale zaměřením na vyprávění mu unikají

širší společenské vztahy (Smith, 1994, s. 292). Podobně Smith označuje **narrativní biografii**, která je ve své podstatě nejbližší historickému románu a dává nejvíce prostoru imaginaci a kreativité autora. Vyznačuje se vysokou mírou fikce a jako prameny využívá zejména dopisy a jiné dokumenty, které vyžadují až hierární přístup k vyprávění událostí. V obou případech zkoumajícího a zkoumaného subjektu, tedy autora a „hlavní postavy biografie“, neboť první převládá biografii druhého skrze svou vlastní autobiografii, svým pohledem na svět. Pokud se však ve výzkumu zaměřujeme pouze na jazykové hry a na způsoby, jak se biografie vytváří, podstupujeme riziko, že život zkoumaného subjektu se zcela vytratí z našeho zájmu – a naopak, předním výzkumem se stane vědec. To je problematické z hlediska etiky výzkumu, neboť tato sebezahleděnost vzbuzuje otázky, komu nebo čemu takový výzkum slouží.

Obecně jsou si však konstruktivistický biografové tohoto rizika vědomi a společenskou realitu nevyřazují ze své analýzy. Roos (1994) proto poukazuje na určitou pomíjivost vlivu postmoderny na analýzu autobiografií, kdy mnoho autorů upouští od čisté analýzy textu jakožto textu, který neodpovídá žité skutečnosti, a vrací se zpět k životním událostem, jež popisuje; konečnou vlastní život je pro každého jedince tou nejbližší skutečností. Ke konstruktivistické biografii a její problematice se ještě vrátíme v představení dvou interpretativních modelů.

Kritická biografie

Třetí epistemologický postoj, který zde označujeme jako kritický konstruktivistický či zjednodušeně jako postoj kritický, se nezaměřuje pouze na odhalení pojmů a strukturů, které se nám zdají samozřejmé, ale usiluje také o jejich proměnu jako prostředek změny společenských vztahů. Kritický postoj zároveň zpochybňuje kritéria vědeckosti v rámci těchto disciplín, protože sami vědci podléhají vědomé či nevědomé dominantním společenským hodnotám. Domníváme se, že tyto skryté předpoklady je třeba z konstruktivistického hlediska odhalit, protože z velké části vysvětlují nízký zájem politických věd o biografie.

Biografie je také často využívána v rámci **akčního výzkumu**. Ten označuje participativní proces, který vede k získání praktických znalostí a jenž popírá hranici mezi zkoumajícím vědcem a zkoumanou společenskou skupinou, mezi teorií a praxí. (Reason a Bradbury, 2001, s. 1). Akční výzkum

bývá někdy považovaný za samostatnou metodologii a v oblasti politologie a mezinárodních vztahů zůstává okrajovou záležitostí.

Není proto náhoda, že v případě rozšíření biografické metodologie hrála důležitou roli feministická metodologie. Ve svém manifestu metodologie ženských studií Maria Miesová (1979) odmítá předpoklad nezávislosti vědce, jehož kritéria vědecké planosti a důležitosti jednotlivých témat jsou vždy nějak určeny. Feministické vědci upřednostňují pohled „zespodu“ společnosti oproti pohledu „shora“. Vyžadují, aby vědci byli osobně zapojeni do prostředí, ve kterém provádějí výzkum, a skutečnost poznali tím, že ji také budou měnit. Výzkumný proces by měl z jejich hlediska být participativní a věst ke zvyšování povědomí zkoumaných subjektů o své situaci. Požadavky tohoto přístupu se mohou dnes zdát přeměřené a možná by odmlti přímou inspiraci spojení sil vědy a společnosti v pojetí Mao Ce-tunga a ideálu neformálního vzdělávání brazilského pedagoga Paola Freireho. Byla to však právě biografická metodologie, která se ukázala jako mocný nástroj pro změnu vnímání jedinců ze statusu předmětů výzkumu na jejich subjekty. Biografie dokáže dát hlas těm, kteří by jinak ve společnosti nedokázali představit své myšlenky o povaze skutečnosti. Méně radikální postoj k biografii než ženská studia nalezneme dnes v oblasti genderových studií, která přesunula svůj zájem z žen na vztahy mezi muži a ženami (Parpart et al., 2000).

První překážkou pro využití biografii je, jak jsme již zmínili, nejasná hranice mezi světem a jazykem každodennosti i vědy a nutnost epistemologického zlomu. Druhou, neméně důležitou překážkou pro využití biografie v politologii a mezinárodních vztazích, tedy disciplínách, které nás nejvíce zajímají, je genderové zkreslení. Genderová analýza politických věd, které kvůli jejich tradičnímu propojení s politickou mocí označuje za maskulinní, proto předjímá i genderové vyhraněnou pozici vědecké komunity mezinárodních vztahů větší biografii: „Etnografický styl vyprávění příběhů zaměřených na jedince, který je typický pro antropologii, vyhovuje více ženám než mužům. Toto odlišení lze aplikovat také na vědeckou komunitu mezinárodních vztahů. Zvláště po svém zvednutí ve Spojených státech v období po druhé světové válce se mezinárodní vztahy odklonily od jednoúrovňové analýzy a upřednostňují systematický přístup nebo zaměření na státní aktéry. Feministické přístupy vycházející ze zdrojů, které se zaměřují především na jedince a společenské vztahy a jež jsou explicitněji normativní, se opírají o tomu projevují upřednostňováním humanističtějších metodologií.“ (Tickner, 1997, s. 613) Zatímco maskulinní hodnoty jako racionalita, suverenita nebo moc tvoří základní charakteristiky státu, středobodu politických studií, biografie často odhaluje emoce, slabost a podřízenost větší vnějším okolnostem, boří

psychologickou iluzi autonomie vlastní metodologickému individualismu a odkrývá tak z hlediska mínění většiny společnosti méněcenné femininní hodnoty. Druhrou překážkou pro větší užítí biografie v mezinárodních vztazích a politických vědách je tedy genderová zaujatost disciplíny. Tu je možné překonat změnou teoretického přístupu, například systematickým používáním genderu jako významného kritéria analýzy. Biografie se ukazuje jako vhodný prostředek této kritiky.

Kritická genderová metodologie není jednou oblastí, ve které jsou biografie využívány. Nalezli bychom je i v rámci postkoloniálních nebo afroamerických studií. *Testimonio* je zvláštní forma životní historie psané z hlediska morálního imperativu svědčit o prožitých utrpeních utlačovaných skupin potomků původních obyvatel Latinské Ameriky. Jeho nejznámějším příkladem je kniha *Já Rigoberta Menchúová* (*Me llamo Rigoberta Menchú y así me nació la conciencia*) z roku 1982. Kniha, kterou na základě vyprávění budoucí nositelky Nobelovy ceny míru napsala novinářka Elizabeth Burgosová, upoutala pozornost Západu a vyvolala vlnu solidarity s pronásledovanými původními obyvateli Guatemaly. Menchúová v knize působila jako hlas všech venkovanů, později se však ukázalo, že její vyprávění nebylo vždy pravdivé. Názve proto říct, že by kritická biografie vždy vytvářela odpovídající prostor pro vyjádření diskriminovaných skupin. To by znamenalo, jak argumentují Bourdieu et al. (1983), identifikovat hlas společenských věd s hlasem jednotlivých společenských aktérů. Úkolem vědy je přitom podle něj odkrývat objektivní společenské vztahy, které nezměníme pouze změnou předstev, které si o těchto vztazích lidé vytvářejí. Kritický až subverzivní přístup k biografii proto může mít své hranice.

Ontologická pluralita biografie

V rámci biografie tedy epistemologické přístupy k biografii kolísají mezi třemi krajními přístupy. Pozitivistický přístup si nevíšná v biografiih ničeho jiného než faktů, konstruktivistický přístup poukazuje na jejich zprostředkovanost ve vztahu zkoumajícího a zkoumaného subjektu, která se může dokonce sama stát předmětem vědeckého zájmu. Kritická biografie pak usiluje o poslední diskriminovaných skupin ve společenských a politických systémech a důrazem na roli jednice se snaží změnit i stávající zaměření jednotlivých disciplín.

V biografii tedy existuje pluralita epistemologických přístupů. Nyní se nabízí otázka, zda je slučitelná s pluralitou postojů ontologických. Vezmeme-li nejdříve v potaz rozdělení mezi individualistickým a holistickým viděním

světa, na první pohled by se mohlo zdát, že biografie bude vždy individualistická. Tak tomu však není, protože jedinec má v biografické metodologii přednost časovou, a ne ontologickou. To znamená, že jedinec vždy představuje výchozí bod našeho výzkumu, jinak záleží na tom, jaké výzkumné otázky si klademe. Individualista se může nad získanými daty ptát, jakým způsobem daný jedinec ovlivnil chod dějin, holista si může podobně jako Marie-Françoise Chanfraultová-Duchetová (1991), jejíž interpretativní pojetí ještě představíme, klást otázku, jak se v konkrétním životě projevil vnější sociální a genderové struktury. Ve výzkumu institucí budeme často kolísat mezi oběma pojetími, to by nás však nemělo vést k tomu, abychom jako mnozí biografové problematiku role aktérů a struktury přeskočili.

7.2 Biografie jako výsledek, metoda i zdroj výzkumu

Typy a formy biografie

Podle klasické Dollardovy definice z roku 1935 je biografie „pokusem uchopit vývoj osobnosti v kulturním prostředí a vyvodit z něj teoretické závěry“ (cit. podle Tierney, 2000, s. 539). Dnes bychom si však s touto definicí nevystačili. Současná biografie jako žánr je charakteristická svým polymorfismem. Jeho příčina historicky leží ve dvojnásobném literárním a vědeckém zakotvení biografie. Humanitní obory postřádají přesná schematická pravidla, která můžeme nalézt v ostatních metodologických tradicích a neposkytují jednoznačné návody k použití. V rámci vnitřního členění forem biografie se tak setkáváme s řadou pojmů, jejichž definice se často překrývají. Zatímco orální historie se „zakládá na paměti a svědectví za účelem získání celistvého nebo rozdílného chápání individuálně i kolektivně pojaté minulosti“, životní příběh „chápe život jednotlivce a jeho vyprávěnou historii za účelem porozumění společenským procesům určeným společenskou třídou, kulturou a genderem a zakládá se na dalších zdrojích dat z dotazníků, osobních a veřejných dokumentů jako zdrojů analýzy“ (Bornat, 2004, s. 35).

Existují mnohá další kritéria dělení. Uvádíme ta, která jsou zvláště významná pro využití v politologii a mezinárodních vztazích. K základní epistemologické dimenzi, které jsme se věnovali v předchozí části, přidávají Bertraux a Kohli (1984) také množství použitých příběhů: biografie tedy může

být **individuální** nebo **skupinová**. Skupinovou biografii také můžeme po vzoru historiků označit jako **prozopografii**. Ta usiluje o kolektivní výzkum životů, na jejichž základě je možné vysvětlit širší problémy sociální struktury a sociální mobility (Smith, 1994, s. 295). V případě, kdy v rámci skupinové biografie používáme metodu komparace, mluvíme o **komparativní biografii** (příklady biografického výzkumu zaměřeného na jedince i na skupinu jedinců uvádíme v části věnované aplikacím). Zde se opět biografie částečně překlývá s etnografií. Je vhodné si připomenout, že biografická metoda je kvalitativní, a proto nelze mluvit o statistické reprezentativnosti vzorku. Nezáleží na počtu osob zahrnutých do výzkumu a na tom, zda přesně reprezentují charakteristiky zkoumané populace, jak by se mohli vyjádřit stoupenci kvantitativních metod, ale na jeho hloubce a kvalitě. Velmi vhodným kritériem je tzv. **paravidlo nasycenosti**. Nové osoby do výzkumu nezahrnujeme, pokud se témata a myšlenky, které přináší, začínají opakovat.

Dalším měřítkem může být délka životního úseku, který zkoumáme. Biografii tak můžeme dělit na **epizodickou**, která se věnuje konkrétním obdobím nebo životním událostem, a **úplnou**, která pokrývá celý život jedince (Denzin, 1989b). Zařímco epizodická biografie je z praktických důvodů zvláště vhodná pro skupinovou či komparativní biografii, často je vhodné upřednostnit analýzu celého životního příběhu i v rámci úzkého výzkumného zájmu zejména proto, aby neunikly důležité skutečnosti pro vysvětlení období, na které se zaměřujeme (Rosenthal, 2004, s. 50).

Nakonec z hlediska autorství můžeme biografie dělit na autobiografii a biografii vytvořenou či spoluvytvořenou vědcem. **Autobiografie**, ve které subjekt sám píše a zároveň v této reflexi převládá svůj život, představuje jednu z nejkontroverznějších forem biografie, zvláště pak když je jejím autorem sám vědec. Souvisí s otázkou moci jedince v sociální a literární oblasti, dává maximum prostoru subjektivnímu vnímání světa a částečně tak stírá hranice mezi fikcí a realitou. Autobiografie jako forma představuje na jednu stranu výzvu pro pozitivismus v sociálních vědách, na druhou stranu může její autor podlehnout svodu zajištění své slávy pro budoucí generace (Smith, 1994, s. 288).

Metody získání biografických dat

Slovo biografie neoznačuje pouze konečný cíl a výsledek naší práce, jehož základní formy jsme právě představili. Můžeme se také zaměřit na způsoby sběru biografického materiálu a jeho organizaci. V tomto případě pak biografii vnímáme jako výzkumný proces (Bonnet, 1996, s. 61). Získání biografie

nelze považovat za pouhý sběr informací ve smyslu vyhledávání literatury v knihovnách a databázích. Společně s jinými metodologemi má biografie to, že při sběru materiálu vybírá pouze pro nás relevantní informace. Zde se však role badatelovy subjektivity projevuje nejvýrazněji.

Biografické zdroje jsou velice různorodé. Řadíme mezi ně rozhovory, telefonické hovory, soudní spisy, novinové články, dopisy apod. Výzkum spojený se získáním biografického materiálu můžeme rozdělit na **vnitřní výzkum**, založený zejména na využívání archivních materiálů, a **vnější výzkum**, ve kterém se vědec vypraví do terénu mimo knihovnu a archiv. Oba druhy výzkumu mohou v konečném důsledku sloužit k vytvoření vlastního archivu o zkoumaném jedinci nebo o skupině jedinců (Smith, 1994, s. 290). Ve vnějším výzkumu zůstává rozhovor nejčastěji používanou biografickou metodou, která nám umožňuje zjistit dostatek informací o osobě za účelem analýzy a interpretace. Jeho užití není opět vlastní pouze biografii, s rozhovory se setkáme i u ostatních metodologických tradic, zejména u etnografie. Pokládáme tedy za důležité představit několik důležitých etap této metody a úskalí, která obsahuje. Jak jsme již řekli, lidský život nelze studovat podobně jako přírodní jevy a vždy bude záležet na našich výzkumných otázkách. Stejně tak bude způsob, jakým rozhovor provedeme, záviset na našem epistemologickém a ontologickém přístupu. Pro zjednodušení můžeme načrtnout dva krajní případy odpovídající tomu, zda zastáváme objektivní či subjektivní vidění světa: **standardizovaný** a **diskurzivní** či **konstruktivistický** rozhovor (Henning et al., 2004).

V případě **standardizovaného rozhovoru** jsou pro nás důležitá především životní fakta a události, tedy obsah rozhovoru, který nám informátor sděluje. Cílem tazatele je zabezpečit takový průběh rozhovoru, aby tato fakta nebyla nijak „znečištěna“ subjektivními pohledy obou zúčastněných. Tomuto účelu nejlépe vyhovuje předem vyhovovený seznam otázek zaměřujících se spíše na skutečnost než na názory či emoce tazanců. Tato forma rozhovoru je vysoce asymetrická, protože ho řídí tazatel. Blíží se dotazníkovému výzkumu, a proto je zvláště vhodná pro srovnávací výzkum za účelem stanovení obecných společenských jevů. V první části jsme poukázali na problém objektivity, se kterými se pozitivistický přístup v biografii obecně potýká: zde se projevuje především tím, že velkou část obsahu určuje právě badatel. Jeho proklamovaná neutralita je iluzorní: stačí aby během rozhovoru pouze kývl souhlasně hlavou, což rázaný může považovat za vybitnutí k pokračování v načatém tématu. Naopak ticho výzkumníka může zkoumaný jedince interpretovat tak, že téma, o kterém mluví, není zajímavé. Zkrátka platí, že „neutralita je mytologie, ne metodologie“ (Rapley, 2004, s. 21).

Diskurzivní rozhovor oproti tomu přiznává, že forma i obsah rozhovoru jsou spoluručovány oběma protagonisty, rezignuje na ideál čistého přenosu informací jediným směrem, naopak sám proces interakce mezi oběma účastníky se stává předmětem výzkumu. Smysl rozhovoru je vytvářen interakcí obou subjektů, tazatel může vyjadřovat svůj názor, může dokonce odpovídat na otázky tazáných. V praxi se budeme většinou pohybovat mezi oběma krajnostmi: na jednu stranu se budeme snažit soustředit na některá vybraná témata, na druhou stranu dát rozhovoru volnější průběh, abychom co nejlépe pronikli do představa, které si tazání vytvářejí sami o sobě a o společnosti. To však neznamená, že jeho průběh nebudeme kontrolovat. I vědomá absence předem dané struktury rozhovoru je výběrem, který vědec musí reflektovat a jenž ho zavazuje, protože bude mít své důsledky pro kvalitu výzkumu.

Jak uvádí Silverman, at jsme laici, či odborníci, všichni jsme součástí „společnosti rozhovorů“, takže by se mohlo zdát, že se jedná o přirozenou, intuitivní metodu (cit. podle Rapley, 2004, s. 15). Ve skutečnosti je však velmi obtížné být „uvnitř“ rozhovoru, v neustálé interakci s tazánými a zároveň „zpozřaději“ kontrolovat, zda nadměrně neovlivňujeme průběh, témata nebo jazyk rozhovoru, nebo zda se naopak nenecháváme unášet směry, které nejsou relevantní pro náš výzkum. Pečlivá příprava a naplánování všech etap je proto nejdůležitější předpoklad kvalitního rozhovoru, abychom si mohli zachovat požadovanou pružnost (viz např. Bonnet, 1996; Raybaut, 1996).

Nesmíme zanedbat ani etické otázky, které jsou v biografickém výzkumu zvláště palčivé. V rozhovoru je nejdříve třeba vyřešit otázku informovaného souhlasu. Osobu informujeme o cíli našeho výzkumu, jakým způsobem jeho výsledků využijeme, zda a jakou formou rozhovor publikujeme a zda zacho- váme její anonymitu, pokud je to v rámci výzkumu vůbec možné. Odstranění všech indicí, které by mohly vést k její identifikaci, může totiž vést ke ztrátě významu i pro čtenáře. Nyní již víme, že naše neutralita je pouze zdánlivá, přesto dbáme na to, abychom v otázkách či doplňujících dotazech použí- vali slovník a výrazy zkoumané osoby. Její koncepty nahlas neformulujeme vědeckým slovníkem, naopak budeme obezřetní v případech, kdy tazáný klade otázky na našem místě, sám si na ně odpovídá a interpretuje je. Dva vědeckí pracovníci nikdy nevytvoří stejný rozhovor, dokonce i rozhovor ve stejné sestavě konaný v jiný okamžik by získal odlišný průběh podle vnějších okol- ností i vnitřního rozpoložení zúčastněných.

Jak jsme již uvedli, samotný průběh rozhovoru jen obtížně sledujeme „v reálném čase“ a nevíme, zda získáváme odpovědi na naše výzkumné otázky. Při četbě přepisu nahrávky rozhovoru se můžeme poučit ze svých chyb a zkontrolovat, kdo určoval obsah rozhovoru, tak, že si přečteme pouze

odpovědi. Pokud odpovědi bez otázek nedávají smysl, znamená to, že jsme na tazanou osobu působili „symbolickým“ násilím a můžeme si být takřka jisti, že naše představa o jejím vnímání společenské reality je odlišná od té její (Bourdieu, 1993). Někdy se však podaří nastolit velmi vzácnou situaci, která by jinak nenastala. Rozhovor je privilegovaný okamžik, setkání osob uvnitř a vně vědecké komunity, při kterém tazání mohou dostat prostor pro vyjádření svých představ a myšlenek. Je proto vhodné jim přepsat rozho- voru zaslát a dát jim příležitost se k jeho obsahu vyjádřit. Jejich případné opravy, upřesnění, dodatky či popření nepřijímáme automaticky, ale bereme je v potaz jako další data pro naši analýzu.

Závěrem bychom ještě přidali důraz na reflexivitu a empatii badatele. Bez toho, aniž bychom si dokázali představit sebe sama na místě tazané osoby, si můžeme jen obtížně uvědomit mocenské vztahy mezi námi a tazanou osobou, které určují, o čem je možné mluvit a o čem se mlčet. Proto se pro aplikaci v politických vědách a mezinárodních vztazích zdá jednodušší provést roz- hovor s řádovými zaměstnanci instituce než se členy vlády. Ve skutečnosti si však v prvním případě nemůžeme být vědomi „symbolického“ násilí, které deformuje jinak velmi bohaté výsledky většiny rozhovorů.

Analýza a interpretace biografie

Do třetice se pak mohou biografie stát vstupním zdrojem analýzy, i když fázi sbírání dat a jejich rozboru nelze zcela oddělit. Převládajícím přístupem k biografii je dnes interpretativní biografie, kterou jsme již spojili s konstruk- tivistickou tradicí a s níž se zde seznámíme v pojetí Normana K. Denzina (1989a) a Marie-Françoise Chanfaulové-Duchetové (1991). Interpretativní biografie není motivována vytvářením teorie a nechápe život jako racionální konstrukci. V konstruktivistickém duchu přiznává, že vědci-biografové jsou do jisté míry ovlivněni i vlastními autobiografiemi a podléhají se tak výrazně na vytváření subjektu biografie. Jinak řečeno, biografie nutně odráží život jejího autora, protože je filtrována skrze osobní zkušenosti (Creswell, 2002).

V Denzinově pojetí je důležitě rozdělení života, jedince na dvě úrovně: povrchovou a hlubinnou. Zaímco na povrchu se jedinec situuje skrze každo- denní činnost, uvnitř se nachází jeho pocity, jeho „vnitřní já“, které zřídka kdy ukazuje druhým (Denzin, 1989b, s. 29). Užitím nže zmíněných biografic- kých metod usiluje vědec o odhalení vnitřní roviny života jedince, která může být obsažena v autobiografických a biografických dokumentech. Na základě tohoto předpokladu navrhuje Denzin etapy, jak přistupovat k bio- grafii, nejedná se však o příliš detailně vymezený postup. Vědec má nejprve

přistoupit ke sběru objektivního souboru zkušeností v životě subjektu, které jsou často vyjádřené v životních etapách podle chronologického rámce, například dětství, dospívání nebo zaměstnání.

V následující fázi přistoupí ke „kontextuálníh^u biografickým materiálům“, kterých se dobře prostřednictvím rozhovoru ve formě příběhu. Cílem tohoto kroku je získat narativní segmenty, tedy hlavní témata tvořící strukturu příběhu v rámci jeho ucelených součástí, které nám pomohou odhalit základní zlomový bodům v životě jedince. Největší důraz pak Denzin připsuje větroukou **epifanie** (Denzin, 1989a, s. 69). Chápe je jako problematickou zkušenost, jako okamžik prozření, zjevení. V takové situaci se nejlépe projeví charakter jedince a většinou zanechá stopy na jeho dalším životě. Jedinec ovšem připsuje význam těmto okamžikům až retrospektivně. Koncept epifanií, které mohou být i vnější impulzy, nachází využití v politologických aplikacích biografie, kdy se vědec zaměřuje na chování jedince ve zlomových situacích jeho kariéry nebo existence instituce. Oba příklady můžeme nalézt v námi citovaných aplikacích – například Dallek (1996) označuje za zlomový bod kariéry prezidenta Lyndona Johnsona amerikanizaci války ve Vietnamu. Musíme však dát pozor, zda důraz na epifanie není výsledkem biografické iluze a zda zdánlivě zlomové body náhodou neskrývají důležitější změny, které by naší pozornosti jinak unikly. Každopádně představují jeden z možných východisků bodů interpretativní analýzy.

Vědec tedy nejprve znovuvytvoří biografii na základě strukturálně objektivních faktorů: sociální interakce v rámci širší skupiny, kulturního prostředí a historického kontextu, které ovlivnily život zkoumaného jedince. Na tomto základě pak vytváří interpretaci jeho životních zkušeností. Členem tohoto typu interpretativní biografie je především hledat témata tak, jak jsou přítomna v kontextualizovaném biografickém příběhu, a zkoumat významy přitomné ve vyprávění jedince.

Zatímco Denzin klade ve svém pojetí biografie důraz na zlomové body existence, interpretativní model Chanfraultové-Duchetové se zaměřuje především na kontinuitu a základní struktury, které se v životě jedince opakují. Autorka zůstává věrná feministické metodologii, nepovažuje však vědce odpovědné pouze za to, aby ženy, se kterými vedou rozhovory, dosáhly většího vědomí o své situaci, nebo aby je ukázali jako důležité, ale dosud opomíjené aktéry minulosti. Za nejdůležitější považuje, aby biografie pomohly odhalit skryté struktury, které vedou ke společenské reprodukci jejich postavení a napomohly k jejich změně. (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 90)

Chanfraultová-Duchetová (1988) také brání interpretativní model založený na rozhovoru před výtkami pozitivistů. Biografické metodologii bývá vytýkáno, že nedokáže udržet dostatečnou distanci od svého objektu, případně subjektu výzkumu. Tato distance je přitom považována za základ vědeckosti. Také bývá zpochybňováno zaměření biografie na jedince, a ne na společnost jako celek. Na první výtku odpovídá, že rozhovor je zvláštní jazykovou interakcí, která má svá jasná pravidla a jež podléhá kontrole ze strany obou účastníků. Na druhou výtku pak reaguje argumentem, že nelze zaměňovat soukromé já a společenské já, které se v biografickém rozhovoru projevuje. Jinak řečeno, „tím, že představuje narativní „odpověď“ na otázky vycházející z určité instituce, tedy ze společenských věd, týká se životní příběh společenského, a ne soukromého já“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 27).

V předchozí citaci záměrně nepřekládáme životní příběh jako biografii, neboť poukazuje na roli vyprávění a specifické požadavky, které toto pojetí vyžaduje v oblasti jazykové analýzy. Jedná se o „interpretativní model založený na narativní a textové analýze struktury na jedné straně a společensko-symbolických obsahů, které tyto struktury vnášejí do hry, na straně druhé“ (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 77). Jinými slovy, nejde pouze o to, jakým způsobem jsou uspořádána fakta, události a jaké kauzální vztahy odkazující ke zkušenosti vystupují do vyprávění, ale také o způsob, jakým jsou vyprávěny. Člověk dává vyprávění svého života jednotnou strukturu, skrze kterou ho chápe, i když ve skutečnosti propadá biografické iluzi. Už ponulý výběr události a pořadí, ve kterém jsou žité události vyprávěny, hraje důležitou roli. Mezi společenské já a společností však vstupuje i neosobní představa role vyprávěče. V případě ženy to budou společenské představy o ženské roli, kterou můžeme odhalit analýzou symbolů a narativních struktur.

Tímto způsobem můžeme identifikovat nejméně tři základní **narativní modely**: epický, ve kterém se vyprávěč identifikuje se svou komunitou; romaneskní, ve kterém vyprávěč brání autentické hodnoty ve zkaženém světě; a model pitoreskní, ve kterém ironicky kvintuje hodnoty převládající ve společnosti (Chanfrault-Duchet, 1991, s. 80). Pro přiblížení bychom mohli tyto postoje spojit s archetypálními postavami obětí, hrdiny a pozorovatele. Na rozdíl od Denzinova pojetí se zde zaměřujeme na dlouhodobé postoje k životu jako takovému. Dvě podobné životní dráhy se přitom mohou projevovat v rozdílných narativních modelech. Podobné mohou zkoumané osoby využívat metafor, které zdánlivě nespádají do světa jejich zkušeností, ale potvrzují výsledky narativní analýzy. Z hlediska výzkumu v politických vědách je proto zvláště cenné, že nám umožňují odhalit, zda se lidé cítí jako

aktivní aktéři politického systému, pasivní příjemci rozhodnutí nebo ironičtí pozorovatelé, a odhalují tak jejich osobní představu o společenských rolích a mocenských vztazích.

Kromě anglosaských a francouzských představiteli zde můžeme pro úplnost zmínit i německou biografickou tradici reprezentovanou Martinem Kohlim (Bertaux a Kohli, 1984), která vychází mimo jiné z proudu tzv. objektivní hermeneutiky. Jedná se o dost složitý přístup, i zde ovšem zůstává konečným cílem zkoumání života jednotlivce „rekonstrukce společenského fenoménu“ (Rosenthal, 2004, s. 50). V tomto přístupu zůstáváme otevřeni všem možným motivačním lidského jednání, avšak pokud je to možné, snažíme se vysvětlit jednání jedince přednostně společenskými faktory před psychologickými.

7.3 Britské úřednictvo a modely vůdcovství

Ačkoliv v oblastech politikologie a mezinárodních vztahů nalezneme především biografie jednotlivých politiků a státníků, politologická biografie se zaměřuje i na výzkum uzavřených skupin, nejčastěji politicko-administrativních. Vzhledem k tomu, že se biografie nezakládá na tak jasných metodologických pravidlech jako ostatní tradice, a nemůžeme ji proto vnímat jako přesně strukturovaný proces, nesledují následující příklady z obou disciplín stejné etapy výzkumné práce. Úvody obou vybraných článků také obsahují dlouhou obhajobu využití biografické metodologie, což u ostatních metodologií není tak běžné. Stojí za povšimnutí, že autoři obou článků cití potřebu využít biografie (v těchto oborech vzácné) ospravedlňovat a propagovat.

Článek Kevinu Theakstonu (Theakston, 1997) využívá skupinovou biografii k aplikaci teorie vůdcovství na vyšší úředníky britské veřejné správy. Autor postupuje v několika krocích. Na základě vybraného vzorku vytváří osobnostní profily lidí a přistupuje k vymezení kariérního modelu zkoumaných jedinců. V další fázi zobecňuje jejich charakteristiky na typy, které následně konfrontuje se stávajícími modely vůdcovství.

Prvním krokem je výběr vzorku. Theakston zvolil ke svému výzkumu devět vysokých britských státních úředníků, kteří působili ve Whitehallu, britském úřadu vlády, od roku 1840 do osmdesátých let 20. století. Vybral je na základě významu jejich příspěvku k fungování veřejné správy a také proto, že jejich životní příběhy jsou na jedné straně spojeny s širšími tématy vývoje

Whitehallu jako instituce a na straně druhé umožňují využití a zhodnotit teorii vůdcovství ve veřejné správě (Theakston, 1997, s. 654). Při výběru vzorku zhodnotil zejména následující faktory: historické hledisko (výběr úředníků z různých období umožňuje konfrontovat jedince s různými podmínkami), roli ve zlomových bodech života instituce (analýza jejich chování osvětluje roli jedince v rámci institucionální změny), rozmanitost vůdčích osobností (vyrovnal podíl novátorů a konzervativních lidí) a nakonec schopnost jedinců ovlivňovat směřování britské veřejné správy jako celku (s důrazem na vliv v oblasti určování základních kulturních hodnot vyšší státní správy Spojeného království).

Zatímco v knižní verzi se autor věnuje biografickým všech uvedených úředníků, my se omezíme na biografii, která je podrobně rozebrána v první části Theakstonova článku, na působení Evelyn Sharpové ve Whitehallu v letech 1955–1966. Její případ je zajímavý z toho důvodu, že podle dostupných materiálů patřila k prvním ženám na tak vysoké pozici, jako je stálý tajemník úřadu. Její pobyt ve Whitehallu také znamenal mezník v životě instituce. Úřednice, kterou ve své době nazývali „The Dame“, označil v roce 1961 deník *Daily Mail* za nejmocnější ženu Británie. Sharpová dosáhla ekvivalentu mužské mzdy na stejné pozici o deset let dříve než její kolegyně a na její přítomnost ve státní správě byla pyšná i britská administrativní, která tak mohla snadno reagovat na výtky vztahující se k nízké zaměstnanosti žen (Theakston, 1997, s. 658).

Theakston se ve svém článku zabývá zejména dvěma momenty. Snaží se postihnout osobnost Sharpové tak, jak se projevovала ve své funkci. Zároveň využívá biografický výzkum k postihnutí atmosféry v tehdejší Whitehallu, převážně mužském prostředí, ve kterém byla Sharpová nucena vystupovat jako silný líder, aby si zajistila dostatečný respekt. Autor ji proto přirovnává k Margaret Thatcherové. Nezaměřuje se však pouze na její život pracovní, ale i osobní. Dochází k závěru, že sklonbení kariéry a rodiny tehdy pro výkon vysoké funkce představovalo vysokou překážku – Evelyn Sharpová se nikdy neprovdala. Časový odstup nám umožňuje srovnání se současností. V tomto bodě lze konstatovat, že obdobné pozice začaly obsazovat ženy s rodinou a dětmi až v devadesátých letech 20. století. Profili Sharpové jako lídra poukazuje také na změny, které se udály v chápání její pozice ve státní správě. Jak jsme již naznačili, byla silným vůdcem, „nechala se přijmout rozhodnutí s politickými důsledky a navrhovat vlastní doporučení“. Theakston ji popisuje jako „hnačí sílu“ četných poválečných programů a jako úředníka schopného donutit ministry ke změně názoru. Jak ukazuje na pozdějších příkladech, od sedmdesátých let 20. století se úředníci stali méně aktivními a začali

se chovat více jako „manažeri než iniciátoři“ (Theakston, 1997, s. 659). Příklad Sharpové je tedy z vědeckého hlediska zajímavý ze dvou důvodů. Nejenže nám umožňuje pohled na konkrétní osobnost lídra, ale je hodnotný i z hlediska výzkumu instituce a administrativní kultury Whitehallu, která od působení Sharpové prošla mnoha změnami.

Vzhledem k tomu, že Sharpová působila ve Whitehallu v padesátých a šedesátých letech 20. století a Theakstonův výzkum proběhl až v devadesátých letech 20. století, nemohl se autor spolehnout na rozhovory s kolegy a se Sharpovou samotnou. Ačkoli se autor nevěnuje rozboru pramenů detailně, můžeme vyjít, že se opřel především o dobové články z tisku, literární vzpomínky jejich tehdejších spolupracovníků a další odborné články zabývající se administrativní kulturou Whitehallu. Na základě těchto pramenů vytvořil kariérní i osobnostní portrét Evelyn Sharpové, který zasadil do historických souvislostí zkoumané instituce – Whitehallu.

Ve druhé části článku přistupuje Theakston k zobecnění. Domnívá se, že právě komparativní biografie je vhodná pro odvození vlastností, schopností a kariérních zkušeností spojených s efektivním vůdcovstvím ve státní správě (Theakston, 1997, s. 650). Na základě biografického výzkumu dochází paradoxně k závěru, že mezi jednotlivými zkoumanými biografiemi nalazáme velkou řadu rozdílů. Tvrdí zkrátka, že jediný osobnostní profil spojený s úspěšným vůdcovstvím ve Whitehallu neexistuje. Druhým poznatkem je rozdílná velikost prostoru pro psychologii jednotlivých úředníků. Ne u každého se osobní život výrazně projevuje ve veřejné roli. Třetím faktorem, který slouží k vysvětlení efektivity zkoumaných úředníků, je relevantní profesní zkušenost a vzdělání. Ve většině případů se jednalo o univerzálně zaměřené úředníky, a ne o experty na konkrétní oblast. Posledním bodem je dopad významných kariérních zkušeností uvnitř nebo vně Whitehallu na jejich činnost.

V závěrečné části svého článku dává Theakston do souvislosti biografický výzkum se stávajícími teoriemi vůdcovství. Jeho cílem není vytvoření nové teorie, snaží se pouze zjistit, zda jsou existující teorie aplikovatelné na konkrétní situaci vysokých státních úředníků Whitehallu. V rámci stávajících teorií považuje za nejpřihodnější rozlišení mezi transformativním a konzervativním modelem vůdcovství. První typ vychází z výzkumů zabývajících se soukromou sférou, která klade důraz na silného lídra jako nositele změny. Jeho role spočívá ve schopnosti inovovat a ovládat organizaci, kterou řídí. Podle Theakstona však není Whitehall prostředím, které by bylo příznivé podobnému typu lídra, i když některé osobnosti zde usilovaly o reformu základních principů veřejné správy. Je spíše prostorem pro lídry konzervativní, kteří ztělesňují *ethos*, kulturu a standardy své profese. Na rozdíl

od první skupiny manažerských teorií, které nevidí v úředníkovi lídra, ale manažera, se tak v závěru přiklání k názoru, že úspěšným lídrem může být i osoba, jejímž cílem je více stabilita a kontinuita než inovace a změna (Theakston, 1997, s. 653).

Na základě biografického výzkumu se tak Theakstonovi podařilo ukázat, jaké modely vůdcovství jsou použitelné ve studiu státní správy. K záporným stránkám Theakstonova článku patří bezpochyby nedostatek rozboru pramenů a jednotlivých kroků použité metodologie, který by pomohl ostatním vědcům, kteří se rozhodli biografi ve svém výzkumu použít. Příkladový studium skupinové biografie blízké politickým vědám bychom mohli najít i v českém prostředí, např. ve skupinových biografiích normalizačních politiků, státních úředníků a disidentů (Andrlé, 2000, 2002).

7.4 Americký prezident a válka ve Vietnamu

Robert Dallek ve svém článku využívá biografii jako základ pro vysvětlení vlivu chování státníka na formování zahraniční politiky (Dallek, 1996). Předmětem jeho studia je americký prezident Lyndon Johnson, jehož prezidentský mandát silně poznamenal vstup USA do vietnamské války. Pro pochopení jeho chování využívá biografické zdroje, jako například rozhovory prezidenta s kolegy nebo novinové články a další dobové materiály. Při rozboru Johnsonova jednání přistupuje na jedné straně k analýze jeho zahraničněpolitických kroků, na straně druhé k rozboru jeho povahových rysů.

V úvodu článku představuje autor dobový kontext s důrazem na stav amerického veřejného mínění v období vietnamské války, které nejdříve politiku prezidenta podporovalo. Tento postup mu umožňuje podpořit základní argument článku, že Johnson během vietnamské války podcenil komunikaci s veřejností a budování konsenzu na domáčí politické scéně: „K základním rysům Johnsonova prezidentského mandátu patří fakt, že odmítl debatu v Kongresu, s tiskem a se zbytkem celé země o tom, co se bude dít ve Vietnamu“ (Dallek, 1996, s. 151). Podle Dalleka se dokonce rozhodl nešířit podrobnější informace o válce, důsledkem čehož se vytvořila propast nedůvěry mezi prezidentem Johnsonem a Američany.

Jeho neschopnost komunikovat s veřejností o Vietnamu nebyla dána nedostatkem přiležitostí. Zejména po roce 1965, kdy vznikly požadavky na posi-

lení americké vojenské přítomnosti ve Vietnamu, měl podle autora článku prezident Johnson možnost zahájit širší veřejnou debatu o další strategii bojů. Ale namísto diskuse se rozhodl zakrývat skutečnosti a nevyužít tak příležitosti ke vtažení veřejnosti do debaty (Dallek, 1996, s. 152). Propásl tak nejen svou šanci, ale i šanci celé administrativy pojmut boje ve Vietnamu jako výsledek vůle Američanů (Dallek, 1996, s. 153).

Dallek nachází odpověď v politickém stylu a manipulativní povaze, kterou stopuje již v předěších obdobích jeho politické kariéry, zejména v období prezidentské kampaně, kdy Johnson manipuloval tiskem (Dallek, 1996, s. 157). Jeho politický styl je možné vysledovat také v období, kdy předse- dal senátní většině. Tehdy svou budoucí kariéru založil na rozhovorech za zavřenými dveřmi a osobních manipulacích. Jeho osobnost se hodila spíše k jednostrannému jednání než k otevřené debatě: „Johnson měl povahu, která ho předurčovala k dominanci nad jeho okolím“ (Dallek, 1996, s. 154).

Tento povahovým ryším ovšem zároveň Dallek přisuzuje i podíl na jeho politickém úspěchu. K popisu prezidentaova charakteru a chování v kon- krétních situacích autor opět hojně využívá svědectví kolegů, kteří svěd- čili o zvyšující se intenzitě Johnsonových manipulativních a povyšeneckých sklonek během prezidentského mandátu. Pro dokreslení jsou v článku uve- deny i politické osobnosti, které prezident považoval za své vzory, mimo jiné i členy rodiny Kennedyů. Johnson za úspěšné politiky považoval právě ty, kteří ovládali schopnost manipulace. Podle Dalleka je tak možné považovat Johnsona jako pokračovatele jednoho ze směrů americké politické tradice (Dallek, 1996, s. 154).

V další části článku se autor vrací k popisu událostí vietnamské války. V době, kdy část americké společnosti začala silně protestovat vůči ame- rickému angažmá ve Vietnamu, si všímá proměny Johnsonova chování. Z politika, který se v dosavadní politické kariéře zaměřil hlavně na domácí reformy a zejména projekt *Great Society*, se stal „válečnickem“, který k pro- sazování svých cílů neváhal manipulovat i s médiem. Zároveň se však nechal manipulovat svými spolupracovníky, neboť média a mnozí politici podle něj podléhali spiknutí vedenému komunisty ze zahraničí. Kdo nesouhlasil s válkou, nemohl být podle něj loajální Spojeným státům. Tehdy Johnson svým oponentům a kritikům autoritativně vyzakoval: „Jsem jediný prezident, kterého máte“ (cit. podle Dallek, 1996, s. 156).

K dokreslení prezidentova vztahu k médiem a jeho názoru na ně cituje také řadu výroků proměšených v soukromí, které již výběrem slovníku svědčí o přezíravém pohledu na roli médií ve společnosti. Byl přesvědčen, že novináři jsou loutky a že nic jako objektivní novinářský příběh neexistuje, že za veřej-

ným příběhem se vždy skrývá soukromý příběh (Dallek, 1996, s. 157). Vždy pry dělal vše pro to, aby reportáže z Bílého domu přinesly jeho vlastní verzi událostí (Dallek, 1996, s. 160). V závěru se autor zamýšlí nad Johnsonovou povahou v kontextu dobových událostí, díky kterým je možné její vidět jako špatného muže na špatném místě ve špatnou dobu. Z historického hlediska se mu nepodařilo dosáhnout toho, aby jej veřejnost vnímala jako úspěšného prezidenta (Dallek, 1996, s. 162).

Dallekův článok je zdařilým příkladem využití biografických materiálů za účelem hlubšího pochopení role státníka v konkrétní historické situaci. Přidanou hodnotou biografie je zde možnost zkoumat i vnitřní pohnutí a charakter aktéra, které by nám analýza běžných politických dokumentů neumožnila. Z tohoto důvodu je velký význam přisuzován hlavně dobovým svědectvím Johnsonových kolegů, kteří na rozdíl od vědců a novinářů měli přístup k jednáním za zavřenými dveřmi a mohli lépe popsat jeho mani- pulativní povahu. Z metodologického hlediska autor kombinuje prameny vztahující se k Johnsonově povaze a k jeho soukromému životu se zdroji věnujícími se historickému sledu událostí okolo vietnamské války.

7.5 Zhodnocení

Biografický výzkum má velkou řadu výhod, ale stejně tak může védec při využití biografické metodologie narazit na četné překážky. Biografie stále zůstává podceňovanou metodologií a politologové ji často považují více za „přijatelné zábavné čtení“ než za „důležitý či hodnotný nástroj akademického výzkumu“ (Theakston, 1997, s. 651). Zaměříme se proto nejprve na možné překážky tvorby a analýzy biografie, abychom později mohli vyzdvihnout její nesporné výhody.

■ **Nedostupnost zdrojů.** Zdroje pro biografický výzkum mohou být vzácné nebo špatně dostupné. Zejména osoby zastávající vysoké politické a admi- nistrativní funkce nejsou vždy ochotny z důvodu opatrnosti předat citlivé informace nebo sdělit svůj názor. Jejich neochota umocňuje aktuálnost tématu, velikost státu či míra utajení. V řadě situací potřebují naše pro- třejšky zvláštní svolení k poskytnutí údajů. Mnohá jednání a telefonické rozhovory navíc po sobě nezanechávají žádnou „papírovou stopu“ a zpro- středkovaná zkušenost účastníků událostí může mezery zaplnit jen čás- tečně (Theakston, 1997, s. 655).

- **Nedůvěra v existující zdroje.** Například výzkumníci v oboru diplomatické historie, kteří se zabývají minulostí americké zahraniční politiky, téměř nevyužívají rozsáhlé archivy orální historie, které se ve Spojených státech amerických začaly budovat po druhé světové válce (Soffer, 1995). Autoři životopisů často nepovažují zaznamenaná ústní vyprávění akterů za důvěryhodná, a proto získaná fakta pracně ověřují z více pramenů.
- **Nekvalitní zdroje.** Tazatelé, kteří archivy vytrácejí, nemusí být dostatečně kvalifikováni nebo získávají odpovědi na špatné otázky.
- **Nedostatečný odstup.** Problémy mohou nastat i v důsledku nedostatečného odstupu od události na straně tazatele i tazaného. Zvláště pokud vědec k biografii zastává konstruktivistický postoj, hrozí riziko, že získaná data „preinterpretuje“. Proto je tolik důležitá zpětná vazba ze strany zkoumané osoby, je-li to v rámci výzkumu možné.
- **Neznalost metodologie ze strany vědecké komunity.** Mezi slabé stránky biografie nepatří ani tak biografická metodologie sama, jako spíše všeobecná nedůvěra vědecké komunity v její využití. Musíme být tudíž připraveni na to, že budeme použít biografie obhajovat, zejména v oborech politologie a mezinárodní vztahy.

Tyto nevhody biografie však vyvažuje řada výhod. Mezi její silné stránky patří především:

- **Dlouhodobá perspektiva.** Vzhledem k tomu, že se biografie zaměřuje na život jedince v jeho trvání, umožňuje nám dlouhodobější náhled na skutečnost než pouhé zkoumání *status quo*, na které se zaměřuje například etnografická metodologie.
- **Hloubka výzkumu.** Důraz na jedince vlastně biografii nabízí cestu, jak se dostat k jemným nuancím problému a odhalit ho v jeho složitosti. Zkoumání jedinci jsou často rádi, že mohou sdělit své zkušenosti a představy o světě, a odhalí nám skutečnosti, které by si jinak nechali pro sebe.
- **Přístup k neoficiálním dokumentům.** Získáme-li důvěru zkoumaného, můžeme se dostat k veřejně nedostupným informacím a dokumentům, jež bychom jinak těžko dokázali do výzkumu zahrnout.
- **Nové archivy orální historie.** V Česku například občanské sdružení Post Bellum zpřístupnilo na internetové adrese www.hrdinove.cz výpovědi československých válečných veteránů, které shromáždilo v projektu *Hlasý hrdinů*.
- **Možnost komparace objektů výzkumu.** Biografický výzkum nemusí být v našich oborech omezen pouze na vysoké politické představitele,

ale má velký potenciál i pro studium administrativy. Zejména komparativní biografie nám může pomoci lépe pochopit proměnu institucí.

- **Vyšší přidaná hodnota výzkumu.** Tím, že se přibližíme k akterům domácí a mezinárodní politiky, můžeme získat perspektivy, které bychom na základě běžných bibliografických řešení nedosáhli.

7.6 Závěr

Biografická metodologie, kterou vědci bohužel v oblasti politologie a mezinárodních vztahů používají zatím jen okrajově, nám nabízí jedinečnou možnost proniknout skrze individuální zkušenost zkoumaného jedince nebo skupiny k bližšímu pochopení společenského systému, ve kterém se pohybují. Konkrétní lidský život jako výchozí bod výzkumu představuje jednou spolehlivou charakteristiku metodologie, která je slučitelná s různými ontologickými a epistemologickými postoji. To, že předmětem studia našich oborů jsou především kolektivní národní a mezinárodní aktéři, tedy rozhodně není na překážku. Použití biografie nám také může pomoci překonat genderová zkresení disciplíny.

Děky své historicky dané blízkosti k literatuře se biografie vyznačuje množstvím forem a postupů. Můžeme ji chápat zároveň jako cíl a výstup našeho výzkumu, jako metodu pro získání biografických dat, zejména prostřednictvím rozhovoru, ale také jako výchozí bod pro analýzu již existujících pramenů. V rámci konstruktivistické biografie se můžeme nechat inspirovat interpretativními postupy Normana K. Denzina (1981), který vychází z tzv. epifanií, zlomových bodů života, nebo Marie-Françoise Chanfraultové-Ducherové (1991), která se zaměřuje především na celkovou narativní strukturu vyprávění.

Ani příklady použití biografické metodologie, které jsme zde představili, studium výdeovství ve veřejné správě (Theakston, 1997) a vliv života státníka na tvorbu zahraniční politiky (Dallek, 1996), nepoužívají jednotná pravidla a metody. Proto ve chvíli, kdy si ujasníme naše výchozí epistemologická stanoviska, disponujeme velkou mírou svobody, kterou nám biografie jako výzkum jedinečné lidské zkušenosti poskytuje. Je pravda, že informace týkající se konkrétních osob a jejich jednání nemusí být vždy snadno dostupné nebo nám zkoumaní jedinci nejsou ochotni informace sdělit. Na druhou

stranu, pokud se nám je podaří získat, představují bohatý zdroj zkušeností a pohledů, který doposud zůstává v našich oborech nevyužitý, jenž neprávem podceňujeme a který může našemu výzkumu dodat originalitu a skutečnou přidanou hodnotu.

Doporučená četba

Vhodným základem pro zamýšlení nad ontologickými a epistemologickými principy biografie jsou zejména díla Pierra Bourdieu (Bourdieu, 1993, 1994). V angličtině se širšímu užítí biografie ve společenských vědách věnuje sborník, který čtenáři nabízí srovnání frankofonní, germanofonní a anglosaské tradice přístupu k biografii (Chamberlayne, Rustin a Wengraf, 2000). Kvalitní přehled disciplinárního základu, forem, výhod a úskalí využití biografie v sociálních vědách nabízí také kapitola Louise M. Smithe o biografické metodologii (Smith, 1994). Podrobněji se biografii zabývá Norman K. Denzin (1989a, 1989b), který se příkladem se biografii zabývá k sociologicky pojaté interpretativní biografii. Přestože nenabízí čtenáři konkrétní návody, jak při využití biografie postupovat, může posloužit jako inspirace i pro politologii a mezinárodní vztahy. Naším oborem bohužel žádná publikace, která by se zabývala biografickou metodologií, věnována není a jejich nejucelenější aplikací zůstávají zde analyzované články (Theakston, 1997; Dallek, 1996).

Otázky

- Jak může zkoumání života jedince pomoci v pochopení společnosti jako celku?
- Proč se konstruktivisté staví skepticky k možnosti objektivního poznání lidského života skrze biografie?
- Za jakých okolností může použití biografie představovat kritiku současného stavu politikologie a mezinárodních vztahů?
- Vysvětlíte termíny epizodická biografie, skupinová biografie a epifanie.
- Jaké schopnosti a vlastnosti by měl mít vědec, který využívá biografický rozhovor?
- Srovnáte výhody a nevýhody biografie oproti etnografii ve výzkumu institucí.
- Nevrhněte vlastní plán výzkumu vybraného aspektu české zahraniční politiky s využitím biografické metodologie.

8

Zakotvená teorie

Mats Braun

Zakotvená teorie je induktivní vědecká metodologie, která se často uplatňuje v sociologii, výzkumu pečovatelsví (*nurse study*), psychologii a managementu. Její aplikace najdeme i v politologii a mezinárodních vztazích, zde je však zatím daleko méně rozpracována. Cílem této metodologie je umožnit tvorbu teorie, jež je věrná empirii, na což poukazuje sám název: **zakotvená teorie** (*grounded theory*). Zakotvená teorie ovšem není pojmem umožňujícím libovolný induktivní přístup k výzkumu. Naopak poměrně přísně stanovuje, jakým způsobem lze postupovat při kódování, aby mohly být výsledky studia považovány za zakotvenou teorii (viz Corbin a Strauss, 1990).

Výzkum podle zakotvené teorie (ZT) má vést k vybudování teorie. Z toho vyplývá, že smyslem výzkumu podle ZT není popis reality, nýbrž přístup, který umožňuje vytváření abstraktních pojmů na základě empirických dat. Výzkumník se v jeho duchu snaží vytvářet pojmy na čím dál tím vyšší úrovni abstrakce. Znamená to také, že proces operacionalizace (viz úvod této publikace) probíhá obráceně, nikoli na začátku, ale během celého výzkumného procesu.

Původ zakotvené teorie vysvětluje podstatný rozdíl mezi ní a jinými metodologiemi, které jsou rozebírány v této knize. Dva američtí sociologové, Barney G. Glaser a Anselm L. Strauss, přišli s pojmem zakotvená teorie v šedesátých letech 20. století. Většina akademiků používající tuto metodologii odkazuje na některou z následujících knih: Glaser a Strauss, 1967; Glaser, 1978; Strauss, 1987; Strauss a Corbin, 1990 (český překlad 1999) (viz Strauss a Corbin, 1997). I přes společný původ existují v dnešní době dva hlavní proudy zakotvené teorie, které reflektují epistemologické rozpory mezi Strausssem a Glaserem, o čemž podrobněji pojednáme v následujícím textu.

Tato kapitola sleduje dva cíle. Za prvé, věnuje se otázce, co je zakotvená teorie a do jaké míry lze tuto metodologii používat v oboru politikologie a výzkumu mezinárodních vztahů. Za druhé, snaží se ukázat, jak může konkrétně výzkum v duchu zakotvené teorie vypadat v těchto dvou oblastech.